

תכנית "למרחב" - מענה לצעירים יוצאי השמה חוץ ביתית

נועה גוטר-שגיא, מאיה ניסקי-בן אהרון

תכנית "למרחב" מיועדת לקדם צעירים בגילאי 17-26, בעלי כוחות ויכולות אך נטולי תמיכה משפחתית. התכנית (מיסודה של עמותת קרן מוזס-וולפוביץ ע"ר) קמה לפני תשע שנים, כמענה לחסר בשירותים קיימים עבור אוכלוסייה זו בישראל, ופונה בעיקר לצעירים בוגרי מסגרות חוץ ביתיות. מתוך סקר של איתור צרכים בשלבים שלפני הקמת התכנית הסתבר, כי בוגרי השמה חוץ ביתית נקלעים למצוקה קשה עם עזיבתם את המסגרת הפנימיית ונסיונותיהם להשתלב ב"עולם האמיתי". מצוקה זאת מביאה לעתים קרובות לנסיגה, לקשיים בתפקוד ולסיכויי השתלבות נמוכים בחברה הנורמטיבית. התכנית שמה לה למטרה לעזור לצעירים כאלה, אשר רוצים ומסוגלים להתקדם אך חסרים את התמיכה והעידוד מבית, למצות את הפוטנציאל האישי שלהם ולהשתלב כאזרחים תורמים ויצרניים בחברה.

התכנית הינה מיוחדת במינה באופן המגוון, הרחב והגמיש בו היא נותנת מענה לצרכיהם של הצעירים. נפתח בתיאור כללי על מנת לתת מושג כללי מהי התכנית, בהמשך נפרט את דרכי העבודה, ואת דרכי האיתור של הצעירים ונסיים במספר נתונים שיבהירו את היקף הפעילות ואת פילוח האוכלוסיה המשתתפת בתכנית.

התכנית מלווה צעירים מכתה י"ב ועד חמש שנים לאחר תום השירות הצבאי/לאומי, כלומר כתשע שנים בסך הכל. וזאת, כדי לסייע לצעירים בשנים המשמעותיות של עזיבת המסגרת החוץ-ביתית, השתלבות במסגרת הצבא, שחרור מהשירות, ובחירת כיוון בחיים, לימודים ורכישת מקצוע. את הצעירים מלווה צוות מקצועי של עובדים סוציאליים ואנשי חינוך, במספר אופנים:

- **ליווי אישי פרטני** – פגישות קבועות וסדירות בין הצעיר לבין המלווה האישי שלו, בהן מעובדים תכנים רגשיים, תפקודיים ובינאישיים. השאיפה היא כי המלווה יהיה לצד הצעיר מספר גדול ככל האפשר של שנות צמיחה והתפתחות.
- **עבודה קבוצתית** – התכנית מאמינה בכלי הקבוצתי כמקדם וכמעצים, ודואגת לכך שבמהלך השתתפותם בתכנית ישתייכו הצעירים לקבוצת גיל קבועה איתה הם ממשיכים לאורך השנים. בנוסף

ישנן קבוצות דינמיות, משימתיות, וקבוצות עניין שונות אליהן משתבצים הצעירים על פי העדפה אישית.

- **פעילויות חברתיות/תרבותיות** – במטרה ליצור רשת חברתית לצעירים, התכנית מקיימת אירועים משותפים כמו חגים, חוגים, טיולים, ימי עיון וסמינרים. התכנית אף מעודדת חשיפה של הצעירים לתחומי תרבות שונים, בין השאר באמצעות סבסוד מופעי תיאטרון, מוסיקה, מחול ועוד.
- **מעורבות בקהילה** – התכנית שמה דגש על מחויבות חברתית של הצעירים באמצעות מעורבות בקהילה במהלך תקופת הליווי.
- **סיוע כספי** – הצעירים מקבלים סיוע כספי הניתן בהתאם לצורך ובכפוף לתכנית האישית של כל צעיר, תכנית הנבנית בשיתוף עם המלווה האישי. הסיוע ניתן רק לאחר שמוצתה יכולת ההשתכרות של הצעיר ומוצו זכאויותיו.
- **דיור זמני** – מתוך מודעות לקשיים הרבים בתחום הדיור בהם נתקלים הצעירים בשלבי מעבר, מחזיקה התכנית דירת מעבר המיועדת לתת מענה זמני למשך כשלושה חודשים לצעירים הנמצאים בשלבי ביניים כאלה.

כל הפעילות מתרחשת ב"בית למרחב", בית גדול ומטופח המוקף בגן גדול ביישוב במרכז הארץ. העובדה כי הצעירים מגיעים לבית של ממש, בו מתקיימות השיחות, הקבוצות, החגים, ארוחות הצהריים ופעילויות נוספות מקנה תחושה אמיתית, חזקה ומרגיעה של שייכות וחום.

מלאכת האיתור והמיון

לאחר שנים של ניסוי ובידוק, התגבשה התפיסה כי נקודת הזמן האופטימלית לקליטת צעירים לתכנית "למרחב" היא כאשר הם מתחילים את כיתה י"ב. מסתבר כי זהו זמן מספק ליצירת קשר אישי משמעותי לקראת עזיבת הפנימייה והקליטה בצבא.

איתור ומיון הצעירים מתחיל באמצע כיתה י"א. השלב הראשון הוא פנייה של צוות המיון אל כל הגורמים המפנים העובדים עם התכנית – פנימיות (ברדיוס שבין גבעת עדה לגדרה), לשכות רווחה, מחלקות

לקידום נוער בעיריות השונות, ואף בתי ספר בערי השרון. הפנייה קוראת לכל הגורמים להפנות צעירים מתאימים לתכנית.

הקריטריונים הבסיסיים להתאמה הם – צעירים בעלי כוחות ומוטיבציה, נטולי תמיכה משפחתית באופן חלקי או מלא, ללא עבר פלילי או פסיכיאטרי, המתכוונים לשרת שירות צבאי/לאומי מלא. לאחר שלב קבלת המלצות הגורמים המפנים וסינון ראשוני, מוזמנים כל הצעירים המתאימים לפגישה בבית "למרחב" שם הם מקבלים הסבר מפורט על התכנית ועל המחוייבות ההדדית. הצעירים הבוחרים להמשיך בתהליך המיון, מוזמנים לסדרת פגישות קבוצתיות ואישיות על מנת להבטיח התאמה מירבית בין צרכי הצעיר לצרכי התכנית. כך יוצא, שבקיץ שבין י"א לי"ב מתבשרים למעשה הצעירים שעברו את שלבי המיון על קליטתם לתכנית, ומיד עם שובם ללימודים בי"ב הם מתחילים את השתתפותם הפעילה בתכנית.

בשנים האחרונות מדובר בכל שנה בקליטה של כ- 25-30 צעירים בכל מחזור י"ב.

נקודת כניסה נוספת לתכנית מתאפשרת לקראת סיום השירות הצבאי/לאומי או מיד לאחר סיומו. פניות כאלה מבוצעות לרוב על ידי הצעירים עצמם ששמעו על התכנית בדרכים שונות. הצעירים מתבקשים להביא המלצה של גורם טיפולי מהעבר הקרוב או הרחוק, ולאחר השלמת פרטים נפתח תהליך מיון פרטני עם הצעיר, שבמידה שנמצא מתאים, נקלט למה שמכונה בתכנית שלב ג', ומלווה בה במשך כחמש שנים.

בכל שנה מתבצעת למידה פנימית אודות תהליך המיון של השנה החולפת ומוסקות מסקנות להמשך.

זרכי העבודה

1. ליווי אישי פרטני

במחקרים נמצא כי הקושי המשמעותי ביותר עמו מתמודדים צעירים בוגרי השמה חוץ-ביתית, הינו העדרה של תמיכה. (ראו סקירתו של בנבנישתי, 2007). בני-ה-18 יוצאים אל העולם הגדול ומתנתקים ממעגל התמיכה שליווה אותם מילדותם. הם אמורים להשתלב בעולם המנוכר לצרכיהם, ללא קשר עם המשפחה, ולעתים דווקא בקשר עם משפחה הנשענת עליהם או מזיקה להם. במקביל עליהם להתמודד עם מסה גדולה של משימות חיים משמעותיות, שיש להן השפעה על המשך חייהם. השלב ההתפתחותי של מעבר לבגרות מאופיין ממילא בקשיים רגשיים רבים, וכך יוצא שעל צעירים אלה מוטלת החובה להתמודד עם התקופה הקשה ביותר באמצעות המשאבים (פנימיים, חיצוניים, כלכליים, חברתיים) – הדלים ביותר.

מתוך מודעות לכך, מספקת התכנית לצעירים את החולייה המרכזית בתמיכה המוענקת להם, והיא דמות המלווה. המלווה מהווה מבוגר אחראי ואכפתי הצועד עם הצעיר לאורך כתשע שנים של בניית הזהות והעמידה. הליווי הוא אינטנסיבי, כוללני וארוך טווח. הסטינג הוא של פגישה שבועית, ואם דבר זה אינו מתאפשר (למשל במהלך הצבא) אזי מתקיימת שיחה טלפונית שבועית. בכל מקרה, מדובר על קשר רציף ביותר.

המלווה האישי מחזיק בו זמנית במערך תפקידים מגוון - הורה, מורה, מטפל, יועץ ומדריך. בינו לבין הצעיר נוצר קשר של אמון ושל ביטחון. התפיסה היא כי קשר שמכיל בתוכו אלמנטים של "הורות מיטיבה" יוכל לאפשר לצעיר תפיסה אחרת של העולם, והתמודדות טובה יותר עם האתגרים שהחיים מציבים בפניו.

המלווה עובד עם הצעיר בשלושה מישורים עיקריים:

א. במישור הפסיכולוגי

המלווה מקיים עם הצעיר שיחות סדירות בסטינג קבוע וזאת על מנת להביא לחיזוק תפישת העצמי של הצעיר, להעצמה ולשגשוג פנימי. בתהליך זה מתאמן הצעיר בקשר בין אישי קרוב, לומד לשתף את האחר בעולמו הפנימי, ומתמודד עם שאלות חשובות של אמון ותלות. במקביל, לומד הצעיר להתבונן על חייו, לסקור את הרגליו, להשלים ולקבל את עצמו ואת נסיבות חייו. לעיתים מתעורר הצורך להפנות את הצעיר לטיפול נפשי מחוץ לתכנית, וזאת במקביל להמשך קיומו של הליווי הפרטני. טיפול זה יכול להיות למשל, יעוץ פסיכיאטרי, טיפול התנהגותי קצר טווח ועוד. תמיד ובכל מקרה, נשמר קשר שוטף בין הגורם המטפל החיצוני לבין המלווה של הצעיר, בידיעתו של הצעיר ובהסכמתו.

ב. במישור הקונקרטי-מציאותי.

מעורבות המלווה בחייו של הצעיר היא הרבה מעבר לגבולות החדר ושעת המפגש. המלווה נמצא, למשל, בקשר עם המפקדים של הצעיר בצבא או מוריו בבית הספר, הוא מגיע לטקסי סיום בבית הספר או בצבא, הוא מלווה את הצעיר לבדיקות רפואיות חשובות, הוא עשוי לחפש עמו דירה או לעזור לו להעביר את חפציו לדירה חדשה, ועוד ועוד לפי הצורך. כל זאת, בשמירת האיזון שבין חינוך הצעיר לעצמאות ולימודו לצריכה נבונה ואחראית של שירותים בקהילה, לבין ליווי שלו בחיים האמיתיים על מנת להפיג כמעט את הבדידות ולהעניק תחושה מסויימת של גב. צעירים נטולי עורף משפחתי נאלצים להתמודד כל העת עם משימות חיים הגדולות על מידותיהם ובדרך כלל עושים זאת לבד. המלווה ינסה להקל מעט על הצעיר ולתווך עבורו את המציאות, כך למשל יוכל לעזור לו מול גופים כמו ביטוח לאומי, הוצאה לפועל, או מס הכנסה. ומנגד, לעזור לו למצוא מורה להוראה מתקנת או פיזיותרפיה, דיאטנית או חוג כושר מתאים. המלווה מעורב בחיי הצעיר מעבר לתחום הצר של העולם הרגשי-הפנימי, הוא ינסה לסייע גם בתחום הרחב של עולם המציאות.

ג. מישור נוסף הוא מישור של **למידה ושיפור מיומנויות**. המלווה מלמד את הצעיר מיומנויות חשובות שלעתים קרובות לא היתה לו הזדמנות אחרת ללמוד אותן, כמו למשל – 1. לקבוע סדרי עדיפויות בבחירת תחום לימודים, חיפוש מלגות מתאימות ומקום לימודים. 2. חיפוש עבודה, כתיבת קורות חיים. תחום חשוב כזה, אליו מופנים זמן ואנרגיה רבים מצד המלווים, הוא ניהול תקציב. באופן קבוע ומסודר יושב המלווה עם צעיריו על הכנת תקציב ומעקב אחרי הוצאות-הכנסות.

הליווי המוצלח מעוגן ביחסים מתמשכים בין המלווה לבין הצעיר, ובמקרים של פרישת המלווה בשל אילוצים אישיים כגון חופשות לידה או עזיבת התכנית, ממשיכה התכנית ללוות את הצעיר באמצעות מלווה אחר, כך שבכל מקרה נשמר רצף המבטיח לצעיר תחושה שהוא איננו לבד בעולם.

2. פעילויות חברתיות/תרבותיות

הצורך בהשתייכות חברתית הוא השלישי בחשיבותו בפירמידת הצרכים על-פי מסלאו. צעירים אחרי השחרור מהצבא, מוצאים את עצמם לראשונה בחייהם נטולי מסגרת חברתית אליה יוכלו להשתייך. לעיתים קרובות הם מתקשים להתמודד עם הריק החברתי שנוצר בשלב זה ומתלוננים על בדידות רבה. בבדידות כזו טמונה סכנה, היות שלחברה יש תפקיד משמעותי מאד בהתמודדות עם משברים המלווים את החיים, והיעדר תמיכה דווקא בתקופה מאתגרת כזאת עלול להביא צעירים לכדי ייאוש, דיכאון ותחושת חוסר משמעות (אזרחי, י., 2007). מסיימי מסגרות חוץ ביתיות יוצאים אל עולם רופף עוד יותר מבחינת תמיכה חברתית. רוב חבריהם מהשנים האחרונות במסגרת הפנימייתית או הצבאית, נפוצו לכל חלקי הארץ בחיפוש אחר פתרון דיור, תעסוקה וכו', והם נשארים למעשה ללא כל מעגל חברתי קרוב.

תכנית "למרחב" עושה מאמצים להקנות לצעירים תחושה של בית, להקל עליהם את תחושת הבדידות ולהעניק להם תחושת השתייכות קבוצתית. "בית למרחב" מהווה נדבך חשוב בתחושת השייכות הביתית והקבוצתית של הצעירים. במרכז הבית מצוי סלון ובו פינת טלוויזיה, פינת קריאה ומשחקים לשימוש של הצעירים. כמו כן, נמצאת במקום ספרייה עשירה ועמדות אינטרנט ומחשב לחיפוש מידע וכן

ללימודים ולהדפסת עבודות. בבית, כמו בכל בית רגיל, מטבח גדול וחדר אוכל מזמין, בו הצעירים מוזמנים לאכול ולהכין לעצמם שתייה. בנוסף, ישנם בבית חדרי המיועדים לפגישות הפרטניות, חדרי קבוצות לפעילות קבוצתית עם אפשרות להקרנת סרטים, חדר ביליארד להנאתם של הצעירים ובחוף, גן גדול המאפשר הנאה והתרגעות.

ב"בית למרחב" נערכות חגיגות ואירועים משותפים לצעירי התכנית כמו גם קבוצות בתחומים שונים. כמו-כן מתקיימים סמינרים וטיולים בני מספר ימים הכוללים תכני העשרה ופעילויות קבוצתיות מגבשות. אתר האינטרנט של התכנית בנוי כאתר קהילתי המיועד לחברי התכנית בלבד ופועל מתוך מכנים משותפים לחברי הקהילה. הוא משמש כר לביטוי, לתגובות וליצירת קשרים בין כלל הצעירים לבין עצמם ובין הצעירים לצוות התכנית.

3. עבודה קבוצתית

כחלק מהתפיסה הגורסת כי השתייכותו החברתית של אדם לקבוצה היא נדבך חשוב בבריאותו הנפשית, נכנס כל צעיר בכתה י"ב לקבוצת השווים בני אותו גיל איתה הוא מתקדם לאורך השנים. קבוצת י"ב מורכבת למעשה מכ- 30 צעירים המגיעים מפנימיות שונות בארץ ונפגשים אחת לשבוע במשך כל שנת י"ב שלהם. מדובר בהשקעת אנרגיה, זמן וכוח רב מאד מצד הצעירים המגיעים לעתים פעמיים בשבוע (לפגישת קבוצה ופגישה עם המלווה) במהלך כל שנת י"ב. בפגישות הקבוצה נעשית עבודה קבוצתית דינמית כמו גם עבודה למען הקהילה, עבודה ערכית ועוד. בהמשך, כאשר הצעירים מתגייסים לצבא מתכונת הפגישות מצטמצמת לפעם בחודש אולם נשמרת מסגרת ההשתייכות, ונמצא כי מסגרת זו הינה חשובה ומטפחת.

קבוצות נוספות שמתקיימות בבית למרחב הינן קבוצות עניין שונות ומגוונות, חלקן ביוזמת המלווים, חלקן ביוזמת הצעירים. למשל, קבוצת תיאטרון, מועדון הסרט הטוב, מועדון רכיבה על אופניים, קבוצת יזמים צעירים, קבוצת אימון אישי לקראת בניית חזון בתחום המקצועי, ועוד ועוד.

4. מעורבות בקהילה

התכנית מעודדת מעורבות חברתית של הצעירים מתוך הכרה בכוחות הרבים המאפיינים אותם ובכוח שמעניקה העשייה החברתית. העבודה הקהילתית מתחילה כבר בשנה הראשונה וממשיכה בצורות כאלה ואחרות בכל השנים של הצעיר בתכנית, לעתים ביוזמת המלווים ובשנים האחרונות – יותר ויותר ביוזמת הצעירים, הפועלים ביחד לשינוי ולשיפור הסביבה בה הם חיים.

5. סיוע כספי

בשונה מתכניות אחרות, מתאפשר בתכנית "למרחב" מתן סיוע כספי לצעירים בשירות התכנית האישית של כל צעיר. הסיוע יינתן רק כאשר ברור שהוא יקדם את הצעיר אל המטרה שהוצבה בתכנית האישית שלו, וכאשר מוצו כל הזכויות שלו בקהילה. למשל הצעיר לומד את מלאכת חיפוש והגשת בקשות המלגות על מנת להבטיח כי לימודיו הגבוהים יכוסו לפחות בחלקן על ידי מלגות. נעשית עם הצעיר עבודה מאומצת על מנת למצוא עבודה שתשתלב עם לימודיו, או לחילופין עידוד עבודה בעבודה מועדפת כדי לזכות גם במענק. יחד עם זאת, כשמוצו כל זכויותיו ונעשתה עבודה על ניהול תקציב נכון, ועדיין מצבו הכלכלי הגרוע מעכב בעדו מלהתקדם ולהתפתח אישית ומקצועית, או אז ישנה אפשרות למתן סיוע כספי של התכנית. הסיוע יכול להיות ממוקד מטרה (אבחון תעסוקתי למשל), ממוקד תקופה (התבססות בחודש הראשון של הלימודים) או אפילו סכום קבוע לטובת מטרה קבועה מראש. כך או אחרת, מתן הסיוע נעשה בזהירות רבה.

6. דיור זמני

שלא כחבריהם בקהילה, צעירי ההשמה החוץ ביתית לא זוכים לחזור לבית ההורים עם תום לימודיהם כדי למצוא בנחת מסגרת דיור להמשך, אלא ביום שבו מסתיימת שנת הלימודים הם נאלצים לצאת ולמצוא לעצמם מקום מגורים. תכנית "למרחב" מנסה לענות על צורך זה במספר אופנים. הראשון שבהם, הוא דאגה של המלווה להכרה של הצעיר במסגרת צה"ל כזקוק לסיוע בתחום המגורים. מושקע מאמץ גדול על מנת למצוא פתרונות דיור אותן מציע הצבא כבר בשלב התחלתי של השירות על מנת לאפשר עד כמה שאפשר רצף מגורים ללא טלטלות.

למקרים בהם בכל זאת נוצרים פערים ברצף הדיור נועדה **דירת המעבר** השייכת לתכנית. הדירה מרוהטת ומאובזרת ומיועדת לצעירי התכנית הנמצאים בצמתים שונים כמו למשל בסיום הפנימייה-לפני הגיוס, או עם השחרור מהצבא-לפני מציאת פתרון דיור. משך השהות בדירה הוא למספר חודשים ונועד להעניק לצעיר זמן התארגנות לקראת פתרון קבוע. הדירה מהווה מקום בטוח המתנהל תחת פיקוח ובגבולות ברורים, ולעיתים אף מתאפשר חיסכון כספי לקראת מגורים עצמאיים. השהות בדירה כרוכה בתשלום דמי שכירות סמליים ובשותפות עם צעירים אחרים מהתכנית. אחת ממטרותיה של דירת המעבר היא להעניק לשוהים בה התנסות המדמה חיים עם שותפים והתנהלות מול בעל בית, כל זאת באווירה המאפשרת להם ללמוד ולהתכונן לחיים העצמאיים. המלווה האחראי על דירת המעבר נושא בכל התפקידים הכרוכים בניהולה כמו חתימת החוזה מול הצעירים וקיום מפגש דיירים תקופתי.

סטטיסטיקה

עד כה, אוקטובר 2009, סיימו את התכנית 45 צעירים וצעירות החיים בקהילה באופן עצמאי. כיום משתתפים בפועל בתכנית 150 צעירים.

- * 19.3% לומדים בכיתה יב'. 6.6% סיימו את לימודיהם התיכוניים וממתינים לגיוסם.
- 3.3% בלימודים בשנת ה'ג+יד'; 2.7% עושים שנת שירות. 2% עושים מכינה קדם צבאית.
- * 30.7% נמצאים בשלבים השונים של השירות הצבאי/ לאומי;
- * 35.4% סיימו את השירות הצבאי ונמצאים בשלבים שונים של לימודים או הכשרה מקצועית.
- * מבחינת ההרכב המגדרי – 65.3% בנות ו- 34.7% בנים.
- * ארצות מוצאם: 42% מהצעירים הינם ילידי ישראל, 38% עולים מחבר העמים, 13% יוצאי אתיופיה ואילו 7% הנותרים עלו לארץ ממקומות אחרים (אלבניה, דרום אמריקה ועוד).

סיכום

מאות צעירים מסיימים מדי שנה את מסגרות ההשמה החוץ-ביתיות בישראל. בשלב זה, ככל הצעירים בני גילם, הם מצופים לעשות את צעדיהם הראשוניים בבניית עתידם, זהותם והשתייכותם האישית והחברתית. אלא שצעירים אלה הם נטולי עורף משפחתי ובעלי קשיים וחסמים רבים מתוקף עברם וחוויות החיים שלהם. המענים הקיימים עבור אוכלוסייה זו, הניתנים על-ידי המדינה ומוסדותיה, הינם מצומצמים ולא מספקים. תכנית "למרחב" היא מודל ייחודי הנותן מענה לצרכים המיוחדים של חסרי העורף המשפחתי. הליווי הפרטני בתכנית "למרחב", שהוא ליווי אינטנסיבי, כוללני וארוך טווח, תוך יצירת קשר אישי עמוק בין המלווה לצעיר, כמו גם כלי ההתערבות הנוספים - עבודה קבוצתית, פעילות חברתית/תרבותית, מעורבות בקהילה וסיוע כספי - מתפרשים על תחומי חיים רבים והדגשים בהם משתנים בהתאם לצעיר ולצרכיו האישיים. כל זאת, במטרה לעודד את הצעיר לקדם את עצמו ולשאוף למיצוי הפוטנציאל הגלום בו. הצעירים ב"למרחב", מעבר להיותם חסרי עורף משפחתי, מאופיינים בכוחות ובמוטיבציה גבוהה לקידום אישי. ההשתתפות בתכנית נעשית מתוך בחירה ומתאימה לאלו אשר מעוניינים להתחייב לתהליך ארוך טווח, לעבודה אישית מעמיקה ולרציפותה של המסגרת הפרטנית והחברתית. הניסיון שנצבר בתכנית מצביע על כך שהתערבות מקיפה ואינטנסיבית לאורך זמן, מניבה פירות ומעניקה לצעירים אפשרויות לקידום עצמי, לרווחה אישית ולבניית עתיד טוב יותר.

מקורות

אזרחי, י, הנלה, ב, עובדיה, נ ומרטנס- בן אריה, ג (2007). **פעילות מרכזי צעירים, דו"ח ביניים 2**. תל אביב.

בנבנישתי, ר (2007). **צעירים הבוגרים ממסגרות של השמה חוץ ביתית: אתגרים ושירותים: סקירת**

ספרות. האוניברסיטה העברית בירושלים: בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית.